

2. Владимирский-Буданов М. Ф. *Осмотр истории русского права* / М. Ф. Владимирский-Буданов. — М. : Территория будущего, 2007. — 800 с.
3. Новицкая Т. Е. *Правовое регулирование имущественных отношений в России во второй половине XVIII столетия* / Т. Е. Новицкая. — М. : Зерцало-М, 2005. — 568 с.
4. Дорский Г. Ю. *Правовое регулирование наследования объектов недвижимости в Российской Империи: 30-е гг. XIX — начало XX вв.* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Г. Ю. Дорский. — СПб., 2006. — С. 18.
5. Василенко Н. В. *Церковное недвижимое имущество в России* // *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона*. — СПб., 1903. — Т. XXXVIII, кн. 76.
6. Победоносцев К. П. *Курс гражданского права* / К. П. Победоносцев. — М., 2002. — 800 с.
7. Кассо Л. *Здания на чужой земле* / Л. Кассо, И. К. Голубев. — М. : Правоведение, 1905. — 40 с.
8. Ельяшевич В. Б. *Продажа зданий на чужой земле* / В. Б. Ельяшевич, М. М. Винавер // *Вестник гражданского права*. — СПб., 1916. — № 1. — С. 64—90.
9. Покровский И. А. *Основные проблемы гражданского права* / И. А. Покровский. — М., 2009. — 352 с.

УДК 340.15(477)

К. Ченкова,

асистент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ ДО ВАГІТНИХ ЖІНОК І ДІТЕЙ ЗА УЛОЖЕННЯМ ПРО ПОКАРАННЯ КРИМІНАЛЬНІ ТА ВИПРАВНІ 1845 РОКУ

В ХХІ столітті у світі зростає коло країн, в яких відбувається формування ювенального права — нової, комплексної галузі права, призначенням якої є вирішення широкого кола проблем щодо прав дітей, забезпечення їх «виживання, розвитку та соціалізації» [1, 163–164].

Країни пострадянського простору також обрали шлях на формування цієї галузі права, бо, дійсно, проблема прав вагітних жінок та дітей є актуальною. В умовах демографічних прогнозів, що насторожують, рівня якості життя дітей, що не задовольняє світовим стандартам, зниження освіченості, погіршення стану загальної та правової культури в Україні все гостріше постають питання щодо охорони материнства й дитинства.

Безперечно, для кращого розуміння сучасного ювенального законодавства

необхідно звернутися до історичних сторінок його розвитку, зокрема, в тому напрямку, що стосується дослідження особливостей застосування кримінальних покарань до вагітних жінок і дітей за Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Ефективність функціонування правових норм, що регулюють відносини за участю (безпосередньою або через представника) дітей у конкретному суспільстві, залежить від багатьох факторів, проаналізувати які й покликана історико-правова наука.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, дає підставу стверджувати, що останнім часом зростає коло наукових робіт у сфері ювенального права. Варто відзначити таких вчених-ювеналістів, як О. І. Ана-

тольєва, В. Ф. Воробйов, Л. Ю. Голишева, А. Г. Зінченко, Н. М. Крестовська, О. С. Реус, Д. А. Ягофаров та ін. Разом з тим слід зазначити, що обрана тема раніше в комплексному вигляді не досліджувалася з ювенальних позицій. Окремі аспекти даної теми досліджувалися у працях В. М. Бурдіна, А. М. Богдановського, Н. Я. Ковтун, В. О. Меркулової, Н. С. Таганцева та ін.

Справедливо наголошується, що вагітна жінка (жінка, яка виношує дитину) є специфічним суб'єктом злочину, тому застосуванню кримінальних покарань до жінок із певним властивостям соціально-демографічного та психофізіологічного характеру (стан вагітності) надається особливе значення.

Звертаючи увагу на те, що в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р. відсутні розділ чи глава, присвячені особливостям застосування покарань даного розряду як до вагітних жінок, так і до дітей, ми все ж знаходимо деякі статті, що розкривають уявлення про відношення законодавства того часу щодо правової охорони материнства та дитинства [2, ст. 1] у контексті особливостей застосування кримінальних покарань до вагітних жінок та дітей.

Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. статтею 19 визначає покарання, що відносяться до розряду кримінальних: I. Позбавлення всіх прав стану і смертна кара; II. Позбавлення всіх прав стану і посилання на каторжні роботи; для осіб же не вилучених від покарань тілесних, публічне покарання від тридцяти до ста ударів батогами через катів, з тавруванням і також посилання на каторжні роботи з втратою всіх прав стану; III. Позбавлення всіх прав стану і посилання на поселення до Сибіру; для осіб же не вилучених від покарань тілесних, публічне покарання від десяти до тридцяти ударів батогами через катів, але без таврування, і також посилання на поселення до Сибіру з втратою всіх прав стану; IV. Позбавлення всіх прав стану і посилання на поселення за Кавказ [3, 5–6].

Кримінальні покарання поділяються також на кілька родів (11) і кожен рід

— на кілька ступенів (35) з вищою і нижчою мірою.

Щодо застосування кримінальних покарань, в Уложенні 1845 р. яскраво проглядається принцип станової нерівності. А тому всі вагітні жінки та діти, які належали до привілейованих станів населення (дворяни, духівництво, почесні громадяни, купці I і II гільдій, феодали ін. народностей), від покарань тілесних вилучалися (Див. п. 2, I Додатку до ст. 19) [3, 889].

Крім того, всі жінки (в т.ч. вагітні) за ст. 28 не засуджувалися до таврування. У примітці до п. 1, I Додатку до ст. 19 вказується, що від гоління половини голови ув'язненим у тюрмах звільнюються всі жінки, а отже і вагітні [3, 8, 889].

Стаття 75 Уложення наказує: за скоєння злочинів, за які законом передбачається покарання у вигляді каторжних робіт в рудниках чи фортецях, жінки, замість того, засуджуються до робіт на заводах, але зі збільшенням строку відбування у співвідношенні 1:1,5 року [3, 24].

Стаття 83 також підкреслює: ті, хто до робіт в арештантських ротах неспроможні, так само і жінки, замість того, засуджуються до відправлення в робочі будинки, але зі збільшенням строку відбування у співвідношенні 1:1,5 року [3, 26].

І лише у кількох статтях використовується термін саме вагітна жінка (мати. — *Авт.*), а саме ст. 1922: Покарання пом'якшується трьома ступенями у випадку, коли вбивство незаконнонароджених сина чи дочки скоєно матір'ю від сорому або страху, при самому народженні немовля, якщо одначе при цьому не буде доведено, що вона була вже раніше винувата в тому ж злочині. Коли ж дітовбивство такого роду було ненавмисне, то винувата в тому жінка, особливо якщо вона незаміжня і народжувала вперше, піддається лише: позбавленню всіх прав стану і посиланню до віддалених і менш віддалених місць Сибіру, а якщо вона за законом не звільнена від тілесних покарань, й покаранню батогами через катів мірою, визначеною ст. 22 даного Уложення для

першого чи другого ступеня покарань даного роду, дивлячись з обставин, що більш або менш збільшують чи зменшують вину її [3, 742].

Стаття 1931. Жінка, яка від сорому або страху, хоча і не вб'є незаконнонародженого свого немовля, але залишить його без допомоги і немовля від того позбавиться життя, засуджується за це: до позбавлення всіх особливих особисто і за станом привласнених нею прав і переваг і до посилення на проживання в губернії Томську чи Тобольську, з ув'язненням на строк від одного до двох років, чи якщо вона за законом не звільнена від тілесних покарань, до покарання різками мірою, визначеною ст. 35 даного Уложення для четвертого ступеню покарань даного роду і до віддання в робочий дім на строк від трьох до шести років, за ст. 83 даного Уложення.

Якщо ж буде доведено, що немовля народилося мертвим і мати, від сорому чи страху, лише приховала його тіло, замість того, щоб заявити про те як належить, то за це вона підлягає лише: ув'язненню на строк від шести місяців до одного року, дивлячись з обставин, що більш або менш збільшують чи зменшують вину її [3, 746–747].

Стаття 1933 ...Сама вагітна жінка, яка з власної сваволі чи за згодою з іншою особою вживатиме будь-які засоби для вигнання плоду свого, підлягає: позбавленню всіх прав стану і посиленню в Сибір на поселення, якщо вона за законом не звільнена від тілесних покарань, і покаранню батогами через катів мірою, визначеною ст. 22 цього Уложення для другого ступеню покарань такого роду. У ст. 1934, йдеться про підвищення покарання, визначеного у попередній статті, одним ступенем, якщо доведено, що підсудна була вже і раніше винуватою у даному злочині [3, 748–749].

Спираючись на вищевказане, зазначаємо: за злочини, які може скоїти лише мати (вбивство незаконнонародженої дитини своєї матір'ю під час пологів, або залишення її без допомоги, внаслідок чого немовля позбавиться життя, аборт), Уложенням не передбачалося застосування вищої міри кримінально-

го покарання — смертної кари. Лише однією статтею (ст. 1922) особливий стан вагітної жінки прямо визнавався пом'якшуючою обставиною. Всі інші особливості застосування кримінальних покарань до вагітних жінок пов'язані скоріше із принципом статевої, станової та ін. нерівності суб'єктів злочину, якими було пронизане Уложення 1845 р.

Як слушно вказує Н. М. Крестовська, одним із галузевих принципів сучасного ювенального права є «принцип позитивної дискримінації, який полягає у встановленні мінімального віку, з якого є можливим притягнення дитини до юридичної відповідальності, у пом'якшених формах юридичної відповідальності і, по можливості — у звільненні від неї із застосуванням виховних заходів» [1, 230].

Строк неповноліття визначається Уложенням досягненням 21-річного віку. При цьому неповнолітні особи поділяються на три категорії, що відповідають трьом періодам: 1) від народження до 7 років (дитинство — доба безумовної, повної неосудності); 2) від 7–14 (малолітство — доба умовної осудності та повної заміни покарання); 3) від 14 — до 21 року (неповноліття — доба поблажливості) [4, 24].

Визначаючи причини, за якими скоєне не має ставитися у провину, Уложення п. 2 ст. 98 відносить до них і малолітство до такого віку, коли підсудний не міг ще мати уявлення про властивість діяння, причому ст. 100 говорить: діти, що не досягли семи років, а тому ще не мають достатнього про свої діяння уявлення, не підлягають покаранням за злочини і проступки: вони віддаються батькам, опікунам чи родичам, для «вразумлення» і настанови їх на майбутнє [3, 31–32]. При цьому, редактори Уложення стверджували, що посилалися на ст. ст. 137, 138 Зводу Законів РІ 1842 р. видання, та вони не знайшли за необхідне вказати, чому десятирічний строк вони замінили семирічним. Можливо, причиною такої заміни було бажання провести кліматеричну теорію [4, 9–10], чи намагання погодити Уло-

ження з постановами церковного права, яке вважало семирічний вік достатнім для приведення дитини до покаяння та причастя. Та в жодному разі, таку заміну вважаємо невдалою, як з теоретичної так і з практичної сторони.

Малолітство та неповноліття підсудного за ст. 142 Уложення визнаються обставинами, що зменшують провину та суворість покарання [3, 45]. При цьому період малолітства поділяється на два: від 7 до 10 років та від 10–14.

Далі, у першій частині ст. 143 знаходимо: діти, яким більше 7, але менше 10 років від народження, а тому не мають ще належного про свої обов'язки розуміння, не підлягають визначеному в законах покаранню, але віддаються батькам чи благонадійним родичам, для суворого за ними нагляду, виправлення і настанови [3, 46]. Та домашнє виправлення, нагляд і настанови є заходами не карального, скоріше виховного характеру. Тож, цілком логічно, домашнє виправлення ми не знаходимо у загальній драбині покарань, суть і розміри його законом також не визначалися. Малолітні від 7 до 10 років, що підлягали домашньому виправленню, не вважалися засудженими і покараними. Таким чином, різниці між віком до 7 і від 7 до 10 років за Уложенням 1845 р. не виявлено.

Щодо малолітніх, віком від 10 до 14 років, звинувачених у будь-яких злочинах, судом у кожному конкретному випадку, мало вирішуватись питання: чи діяв малолітній з розумінням чи ні? Якщо звинувачений діяв без розуміння, застосовувались ті ж правила, що й до малолітніх віком від 7 до 10 років, а саме вони підлягали домашньому виправленню.

Стаття 144 Покарання малолітніх віком від 10 до 14 років, що вчинили злочин з розумінням, пом'якшується (точніше замінюється): 1) За злочини, за які передбачаються позбавлення всіх прав, тілесне покарання через катів і посилання на каторжну роботу, вони, після позбавлення прав стану, посилаються в Сибір на поселення без тілесного покарання, до якого б стану вони не

належали; 2) За злочини, за які передбачаються позбавлення всіх прав, тілесне покарання через катів і посилання на поселення, до них застосовується ув'язнення в монастирі, якщо в тому місці чи недалеко є монастир їх віросповідання, у протилежному випадку, в гамівному будинку (окремо від ін. осіб, що утримуються) на строк від 5 до 8 років, також без тілесного покарання, незалежно від їхнього стану; 3) За злочини, менш тяжкі, за які законом передбачаються позбавлення всіх особливих особисто і за станом привласнених прав і переваг та посилання на проживання в Сибір чи інші віддалені губернії, чи віддання у виправні арештантські роти цивільного відомства, чи в робочі будинки, до них застосовується ув'язнення строком від 2 міс. до 1 року в монастирі чи в гамівному будинку, за правилами п. 2 даної статті; 4) За злочини, за які законом передбачаються ув'язнення в гамівному будинку, чи інше ще менш суворе, вони підлягають домашньому виправленню, за розпорядженням батьків чи опікунів [3, 46–47].

Аналізуючи вищевказану статтю, бачимо, що законодавець розпочинає перелік з каторжних робіт, не згадуючи про смертну кару. Тож, якщо закон не вважає можливим застосування до малолітніх віком від 10 до 14 років навіть каторжних робіт, маємо підстави вважати про недопустимість застосування до них ще більш тяжкого покарання, а саме смертної кари.

Щодо неповнолітніх, ст. 145 вказує: неповнолітні, що мають більше 14, та менше 21 року від народження, за вчинення злочинів, які тягнуть за собою позбавлення всіх прав стану, підлягають тим самим покаранням, як і повнолітні, з тією лише різницею, що тілесні покарання над тими, хто за станом своїм від них не вилучений, здійснюються не через катів, а через поліцейських служителів, й не батогами, а різками, а також час робіт, до яких вони засуджуються, скорочується однією третьою; у тих випадках, коли вони мали б бути засуджені до каторжних робіт в рудниках без строку, вони засуджуються до каторж-

них робіт в рудниках на двадцять років [3, 47]. І хоча Уложення знов замовчує про смертну кару, та висновок на основі буквального тексту даної статті («...підлягають тим самим покаранням, як і повнолітні...») — протилежний.

То ж, до неповнолітніх від 14 до 21 року цілком могли бути застосовані такі кримінальні покарання, як: посилення на поселення до Сибіру і на Кавказ та смертна кара. Також вони могли бути засуджені до позбавлення всіх прав стану.

За злочини менш тяжкі, за які законом передбачаються позбавлення всіх особливих, особисто і за станом привласнених прав і переваг та посилення на проживання до Сибіру чи інших віддалених губерній, чи віддання в арештантські роти цивільного відомства, чи в робочі будинки, неповнолітні, за ст. 146: без позбавлення особливих прав і переваг, особисто і за станом привласнених, віддаються до військової служби рядовими із вислугою, чи, у випадку нездатності до стройової служби, у писарі військового відомства, також із вислугою. За всі інші злочини і проступки неповнолітні від 14 до 21 року, засуджуються до визначених законом покарань однією чи двома (за розсудом суду) ступенями нижче [3, 47–48].

Якщо злочин було скоєно неповнолітнім з необережності, він підлягає лише домашньому виправленню, за розпорядженням батьків чи опікунів. Неповнолітні, засуджені до ув'язнення в гамівному будинку, фортеці чи тюрмі, утримуються окремо від інших ув'язнених.

Стаття 150 Малолітні, від 10 до 14 років і неповнолітні, які після суду і покарання за злочин будуть викриті в такому ж, рівному чи більш тяжкому злочині, підлягають за це однаковому із повнолітніми визначеному законом покаранню, лише із звільненням від покарань тілесних, чи зменшенням їх міри, за правилами статей 144, 145 даного Уложення [3, 48].

Отже, останню категорію злочинців, що не підлягали повній відповідальності, складала за Уложенням 1845 р. неповнолітні від 14 до 21 року. Тож із

досягненням чотирнадцятирічного віку, вже не припускалося, що особа могла, в силу свого віку, не розуміти значення скоєного. Вважаємо, що у прийнятті такого надто раннього строку вбачається один із суттєвих недоліків Уложення.

Таким чином, аналізуючи положення Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. щодо особливостей застосування кримінальних покарань до вагітних жінок та дітей, можна дійти неоднозначного висновку щодо оцінки його характеру у цьому аспекті.

Позитивним вбачається визнання стану вагітності та стану дитинства такими, що вимагають особливостей застосування до таких осіб кримінальних покарань; незастосування до вагітних жінок смертної кари, каторжних робіт; встановлення мінімального віку, з якого є можливим притягнення дитини до кримінальної відповідальності, пом'якшених форм такої відповідальності і, подекуди — звільнення від неї із застосуванням виховних заходів та ін.

Проте з позиції сьогодення можна знайти ряд недоліків, зокрема, принцип станової нерівності, який червоною ниткою перетинає Уложення, прямо суперечить принципу рівності дітей незалежно від будь-яких обставин їхнього народження або актуального стану [1, 229]; вкрай невдалі положення, що стосувалися встановлення мінімального віку, з якого є можливим притягнення дитини до кримінальної відповідальності (де надто занижені строки), вказують на порушення принципу пріоритетності прав дитини, що вбачається, зокрема, у найкращому забезпеченні інтересів дитини (і це має бути головним міркуванням) при виданні законів тощо.

Враховуючи те, що останнім часом в сучасній вітчизняній юриспруденції зростає інтерес щодо досліджень у сфері ювенального права, виникає потреба, зокрема, у здійсненні історико-правового аналізу цієї галузі права. Це вказує на перспективу майбутніх наукових розвідок. Отже, вищезгадане яскраво доводить про необхідність подальших фундаментальних розробок у цьому напрямку.

Ключові слова: ювенальне право, кримінальні покарання, Уложення, вагітна жінка, неповнолітні.

Стаття присвячена дослідженню проблеми особливостей застосування кримінальних покарань до вагітних жінок і дітей за Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 року. Акцентується увага на тому, що були зроблені певні позитивні кроки в законодавчому забезпеченні охорони материнства та дитинства. Між тим, виходячи з сучасного розуміння проблеми, зазначається ряд недоліків, що вказують на порушення прав вагітних жінок та дітей.

Статья посвящена исследованию проблемы особенностей применения уголовных наказаний к беременным женщинам и детям по Уложению о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года. Акцентируется внимание на том, что были сделаны некоторые позитивные шаги в законодательном обеспечении охраны материнства и детства. Между тем, исходя из современного понимания проблемы, отмечается ряд недостатков, которые указывают на нарушение прав беременных женщин и детей.

The article is devoted to research of the problem of features of application of criminal punishment to pregnant women and children under the Code of criminal penalties and corrections, 1845. Draws attention to the fact that there have been some positive steps in the legislative provision of maternity and childhood. Meanwhile, proceeding from modern understanding of the problem, noted a number of shortcomings, which indicated the violation of the rights of pregnant women and children.

Література

1. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Крестовська Наталя Миколаївна. — О., 2008. — 468 с.
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2402-14
3. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. — СПб, 1845. — 915 с.
4. Таганцев Н. С. Исследования об ответственности малолетних преступников по русскому праву / Н. С. Таганцев. — СПб., 1871. — 150 с.
5. Ковтун Н. Я. Додаткові покарання для неповнолітніх: історичний аспект // Вісник Львівського університету. Серія юрид. — 2009. — Вип. 48. — С. 270–278.